

Úvod

Keď sa povie peniaze, ľuďom napadnú najrôznejšie čudné myšlienky. Hovorí sa, že keď si niečo chcete zaželať pri Fontáne di Trevi v Ríme, musíte ponad ľavé plece hodiť mincu do vody. Ak toto pravidlo striktné dodržíte, iba vtedy máte zaručené, že sa do „večného mesta“ niekedy vrátite. Keď zase v Británii natlačíte malú mincu do kôry určitých „stromov želania“, malo by vás to vyličiť z akejkoľvek choroby – hoci potom tieto stromy práve z tohto dôvodu umierajú. A ako deti sme počúvali, že „zúbková víla“ vymení mliečne zuby, ktoré necháme pod vankúšom, za peniaze.¹

Na peniazoch je skutočne niečo magické. Napriek tomu, že ide iba o sadu zástupných žetónov – hoci často ozdobených obskúrnymi symbolmi a frázami v mŕtvych jazykoch –, peniaze dokážu postaviť katedrály, poslať nás do vesmíru alebo spôsobiť, že človek obetuje aj svoje zásady, ktoré dovtedy považoval za najhodnotnejšie. Je iba málo vecí, ktoré by podobným spôsobom dokázali premeniť svet a naše životy tak, ako to vedia urobiť peniaze – a to aj napriek tomu, že sú vo svojej podstate bezcenné.

Napriek tejto mágii sa peniaze spájajú s dosť stereotypnými asociáciami – na myseľ nám prichádzajú postavy, ako je lakomý Ebenezer Scrooge z Dickensovej *Vianočnej koledy*, ktorý si z mincí stavia stĺpčeky a ignoruje potreby svojich zamestnancov. Peniaze majú predstavovať kalkuláciu a racionalitu, nezaújatosť a neosobnosť. Svet peňazí má byť svetom čísel a faktov, v ktorom niet priestoru pre ľudovú tvorivosť či povery. Záhady, ktoré sa týkajú peňazí, sú zahalené plášťom technického matematického jazyka zahmlievajúceho fakt, že peniaze majú – ako uvidíme v tejto knihe – vždy hlboko ľudský a medziľudský charakter.

Práve sociálna povaha peňazí spôsobila ekonómom problém pri ich definovaní. Východným bodom tejto vednej disciplíny je často – hoci nie vždy – jednotlivec, ktorý sa rozhoduje na základe svojho najlepšieho záujmu,² lenže na rituáli pri Fontáne di Trevi nie je vlastne nič racionálne ani sebecké. A to platí pre čokoľvek, do čoho investujeme peniaze, ktoré majú iba symbolickú hodnotu.

Peniaze sú viac spoločné ako súkromné. Je to zdieľaná fikcia. Je to príbeh, ktorému veríme, kým aj ostatní konajú tak, akoby bol pravdivý. Podobne to zaznelo v nadpise článku v satirických amerických novinách *The Onion*: „Americká ekonomika sa prudko zastavila, keď národ zistil, že peniaze sú iba symbolickou spoločnou ilúziou.“³ Moc peňazí je založená čisto iba na fakte, že všetci sa správame tak, akoby skutočne existovala. Dnes by vám príliš nepomohlo, keby ste trvali na tom, že morské ulity sú peniazmi, no v dejinách existovalo veľa období, keď by ste mali úplnú pravdu. Peniazom dodáva hodnotu kontext.

Ludová tvorba a mýty ako zúbková víla tak vypovedajú o hlbšej pravde alebo prinajmenšom o zmysle. Slovom jedného historika písuceho na túto tému: peniaze cirkulujú v komunite založenej na viere.⁴ Týmito výmenami – či už hádzaním mincí do studní, alebo odkladaním mliečnych zubov – znovu potvrdzujeme hodnotu, ktorú peniaze majú. Povey posilňujú metaforu, ktorá je podstatou peňazí: že žetóny sa skutočne dajú za niečo vymeniť.

V posledných rokoch sa peniaze začali čudne meniť. Naša viera v ne sa otriasla v základoch: príbeh, ktorý si rozprávame, stráca reálnosť. Keď banky v roku 2008 zlyhali pri finančnej kríze, mnohí z nás sme sa možno prvýkrát pozreli na peniaze lepšie a začali sme rozmýšľať, na čo sa to vôbec dívame. Ekonomický chaos, ktorý potom nasledoval, obrátil pozornosť na úlohu, ktorú banky zohrávajú v našom monetárnom systéme, a na otázku, do akej miery sme vlastne od bánk závislí. Verejné aj súkromné dlhy sa rozbužili. Vládne nariadenie tlačiť peniaze, známe ako „kvantitatívne uvoľňovanie“, nás donútilo klásť si otázku, ako si peniaze dokážu udržať hodnotu, keď sa dajú vytvoriť jednoduchým stlačením tlačidla na klávesnici, a prečo sa vlády tak veľmi snažili splatiť dlhy, ak čelili iba umelému nedostatku hotovosti?

Aj rôzne technické výdobytky upriamovali našu pozornosť na to, že peniaze asi budú inej podstaty, než akú sme im prisudzovali. To, za čo sme ich

považovali – za kovové mince a papierové bankovky –, sa stráca a dnes môžeme platiť napríklad aj otláčkami prstov. A potom existujú aj nové typy peňazí, ktoré sa vo svete zrazu objavili: kryptomeny, ktorých hodnota akoby jeden deň vyletí do nebies a na druhý deň padne do hlbín. Kryptomeny lákajú prívržencov presvedčených, že zmenia spoločnosť, a tiež mnoho špekulantov, ktorí sa iba snažia rýchlo zarobiť.

Táto kniha sa snaží zbaviť peniaze záhadnosti a vysvetliť, z čoho pramení viera, ktorú v ne máme, ako sa udržiava, čo peniaze umožňujú spoločnosti robiť a čo by sme ešte s nimi mohli dokázať v budúcnosti. Snáď vďaka nej ľudia trochu ľahšie pochopia podstatu celej tejto metafory.

Môže sa vám zdať prekvapivé, že ekonomika má s peniazmi trampoty. No je faktom, že pri modelovaní toho, ako firmy, spotrebiteľia a vlády navzájom interagujú, sa ekonómovia peňazí úplne zbavili. Ekonóm a morálny filozof John Stuart Mill, ktorý žil v 19. storočí, raz napísal, že v podstate neexistuje menej dôležitá vec, ako sú peniaze⁵ – sú podstatné iba vtedy, keď okolo nich nastane zmätok.

Dôvodom je, že Mill (podobne ako mnoho iných ekonómov) vnímal peniaze iba ako prostriedok na dosiahnutie cieľa. Peniaze samotné nie sú dôležité, záleží iba na tom, čo zastupujú: skutočný tovar a služby. Ľudia ich chcú iba preto, lebo ich môžu vymeniť za veci, ktoré sú v skutočnosti užitočné alebo im prinášajú radosť. Samotné peniaze, sterilné a nezmyselné, ak by ich nikto neprijal, nie sú predmetom túžby. Iba zberatelia zháňajú mince alebo bankovky čisto pre ich estetickú hodnotu. Dôležité je, aký je vzťah medzi výrobou a spotrebou – aké jednoduché je vyrobiť tovar a služby, aký veľký záujem o ne existuje. Peniaze nám iba pomáhajú odpovedať na tieto otázky tým, že poskytujú spoločnú mieru na určenie nákladov a zisku a pri obchodovaní nahrádzajú výmenný obchod.

Len sa zamyslite nad knihou, ktorú držíte v rukách alebo počúvate na svojom telefóne. Aby ste si ju kúpili, asi ste museli zaplatiť určitú sumu, ale aby ste tie peniaze zarobili, museli ste najprv vykonať určitú prácu a to trvalo možno hodinu. Peniaze zastupujú tú hodinu vášho času a umožňujú vám vymeniť ju za niečo iné. Nemuseli by sme prihliadať na monetárnu cenu, mohli by sme sa zbaviť peňazí a sledovať relatívny výmenný kurz medzi tovarmi a službami. Hodinou vášho času ste zaplatili za túto knihu, no možno ste si namiesto toho mohli za ňu kúpiť nejaké jedlo. Keď o tom rozmýšľame takto, umožňuje

nám to pochopiť skutočnú podstatu obchodu, ktorý uskutočňujeme, a skutočnú podstatu ceny, ktorá v spoločnosti vytvára vzťah medzi prácou, čítaním a jedením.

Opomínanie peňazí však bolo príčinou jedného z najväčších intelektuálnych zlyhaní v ekonómii, ktoré viedlo k finančnej kríze v roku 2008. Väčšina predstaviteľov tradičnej makroekonómie, študujúcich národnú ekonomiku spoločne, si povedala, že peniazmi a bankovníctvom sa netreba zaoberať. Predpokladalo sa, že jednoducho fungujú dobre. Jediným cieľom monetárnej politiky – čo je ovládanie prítoku nových peňazí – bolo udržať ceny na stabilnej úrovni.

V tejto knihe tvrdím, že peniaze sú veľmi dôležité. Potvrdzujem to názormi ekonómov a ich hádkami o tom, akú úlohu peniaze zohrávajú: či ide o zabránenie krízam, financovanie vládnych výdavkov alebo destabilizáciu cien. Predstavujem tu množstvo známych ekonómov, z ktorých niektorí sú známymi postavami, napríklad britského ekonóma Johna Maynarda Keynesa, ktorý žil v 20. storočí, alebo škótskeho osvietenského filozofa Adama Smitha. Iní možno nebudú takí výrazní.

Vypožičiavam si aj myšlienky sociológov, antropológov, historikov a tiež filozofov a mnohých novinárov. Je to preto, lebo peniaze nie sú iba o obchode. Peniaze sú mocné: vzostup a pád ríš sa odrazil na ich peniazoch. Peniaze zasahujú do spoločnosti: ovplyvňujú, ako sa k sebe navzájom správame a v akej spoločnosti žijeme. Akokoľvek by ste možno chceli, peniazom sa nevyhnete.

A hoci peniaze sú často abstrakciou, vždy ich ovládajú konkrétni ľudia a organizácie. Keď dočítate túto knihu, mali by ste už snáď okrem iného vedieť aj to, čo je centrálna banka, čo je Medzinárodný menový fond a aké sú dôležité rozdiely medzi dolárom a eurom. Keď budete sledovať správy, budete schopní zasadiť príspevky o financiách a ekonómii do kontextu: budete vedieť, čo to znamená, keď má dolár vysokú hodnotu alebo prečo centrálna banka zvyšujú úrokové sadzby v reakcii na silné ukazovatele zamestnanosti.

To znamená, že toto je politická kniha. Musí ňou byť: peniaze sú vždy politické. Ako uvidíme, spôsob ich spravovania určuje, kto čo dostane. Ovplyvňuje sa tým rozdelenie bohatstva a príjmov v našich ekonomikách.

Odlíšné názory na správanie sa peňazí a dokonca aj na ich definíciu ovplyvňujú to, ako naše spoločnosti fungujú a kto je vo vedení. Vždy boli symbolom samotnej politickej moci. Pozrite sa na peniaze vo vašom vrecku, ak nejaké máte, a uvidíte symboly a obrazy, ktoré si štát, ktorý ich vydal, zvolil, aby tým komunikoval určité myšlienky.

Rozumieť peniazom neznamena len to, že ste zodpovední a informovaní občania. Pomôže vám to aj v praxi. Existuje veľa ľudí, ktorí by vás radi zbavili všetkých peňazí, ktoré máte. Hoci táto kniha určite nie je návodom, ako spravovať osobné financie a vyhnúť sa podvodom, je veľa ľudí, ktorí sa pokúsia zneužiť fakt, že peniaze sú záhadné, aby vás obalamutili a sľúbili vám, že vďaka zdanlivo tajomným vlastnostiam peňazí vám ich dokážu priniesť viac.

Prvé štyri kapitoly tejto knihy sa zameriavajú na základy – čo sú peniaze, ako sa vytvárajú, koľko stoja a čo určuje ich hodnotu. Keby ste si prečítali iba tieto kapitoly a zvyšok nechali tak, aj to by vám snáď malo stačiť, aby ste nadobudli celkom dobrú predstavu, o čo pri peniazoch ide. Obsahujú tiež aj určité technickejšie názory, pretože sa pozrieme na bankovníctvo a teórie, ktoré opisujú, ako vznikajú úrokové sadzby. Tieto témy sú komplikované, takže by ste sa k nim možno mali vrátiť neskôr, keď si budete čítať ďalšie kapitoly.

Štyri kapitoly uprostred knihy skúmajú niektoré večné politické otázky, napríklad medzinárodný monetárny systém, ako financovať vládne výdavky, vplyv zahraničných pôžičiek a potenciálny vplyv peňazí na prosperitu. Budete sa stretávať s tým, že toto sú témy, o ktorých ľudia diskutujú odpradáвна – sčasti preto, lebo v základe sa týkajú sociálneho konfliktu: ktorá skupina platí a ktorá dostáva. Tieto kapitoly obsahujú zostručenú históriu ekonomického myslenia a ukazujú, ako sa toto myslenie neustále prispôbuje a prehodnocuje v zmysle súčasného výkonu ekonómie. Opisujú ekonomickú históriu prevažnej časti minulého storočia – to sa týka hlavne bohatých krajín. Od veľkej hospodárskej krízy počas 30. rokov cez japonské stratené desaťročia počnúc 90. rokmi až po krízu v eurozóne v prvom desaťročí 21. storočia.

Záverečné štyri kapitoly opisujú niektoré viac-menej súčasné diskusie, napríklad ako fungujú finančné trhy a na čo slúžia, ako technika mení

podstatu peňazí, rozprávajú o úlohe peňazí pri boji s klimatickou zmenou a napokon sa pýtajú, či samotné peniaze spôsobujú sociálnu nerovnosť. Tieto diskusie prebiehajú aj teraz, keď píšem túto knihu, a ich podstata sa bude meniť ešte aj v čase, keď si ju budete čítať. Avšak princípy, ktoré tu predostieram, vám pomôžu pochopiť, o čom presne sa ľudia dohadujú a prečo.

Pri pomenovaní tejto knihy som sa inšpiroval dielom Henryho Hazlitta z roku 1946 s názvom *Economics in One Lesson* (*Všetko o ekonomike v jednej lekcii*). Hazlitt bol významný dopisovateľ amerických hospodárskych novín *The Wall Street Journal*. Lenže okrem názvu knihy a faktu, že zastávam rovnakú pozíciu v britských novinách *Financial Times*, toho veľa spoločného nemáme. V skutočnosti sa do veľkej miery nezhodneme na tom, aký vplyv peniaze majú.

Hazlittova kniha sa sústreďuje na príklad s rozbitým oknom. V tomto príbehu ktosi hodil tehlu do pekárovho okna. Črepiny popadali do cesta a vonku sa zhromaždil dav, ktorý po krátkych prejavoch súcitu povedal pekárovi, aby sa pre to netrápil. Rozbité okno je totiž v skutočnosti podľa nich niečo vítané: vytvorila sa tým práca pre sklenárov. Oprava rozbitého okna znamená možno pre pekára náklady, no tieto mimoriadne výdavky pomôžu robotníkom pracujúcim v biznise so sklom. To časom vytvorí väčšiu zamestnanosť a vyšší plat, ktorý budú títo pracovníci môcť míňať možno aj na pekárenské výrobky. Rozbité okno nám teda v skutočnosti všetkým pomohlo.

Toto je v podstate omyl.⁶ Ak oprava okna stojí 25 dolárov, je to 25 dolárov, ktoré pekár mohol namiesto toho minúť na nové oblečenie. To, čo sklári získali, nedostali krajčírky. Celková minutá suma ostala rovnaká, ale namiesto toho, aby sa do komunity dostalo nové oblečenie, musí komunita teraz pracovať len na to, aby sa opravilo okno, ktoré už predtým existovalo. Vykoná sa rovnaké množstvo práce, ale v skutočnosti sa všetkým tým úsilím nezíska nič. Keď si odmyslíme peniaze, jasne vidíme, čo sa vlastne udiaľo: pekár bude musieť vymeniť určitú svoju prácu za určitú prácu sklárov.

Hazlitt nás poučuje – a je to dobrá lekcia –, že okrem vecí, ktoré vidíme, musíme myslieť aj na tie veci, ktoré nevidíme. Keď dav vidí rozbité okno, vidí všetku ekonomickú aktivitu a zamestnanosť, ktorú by oprava okna

mohla vyprodukovať. Nevidí však, čomu to zabránilo. Napríklad tomu, že pekár si za tie peniaze nekúpi oblečenie. Hazlitt hovorí, že by sme mali myslieť na všetky účinky, ktoré sa ako vlna budú šíriť ekonomikou, nielen na tie, ktoré sú zjavné.

Argumenty v tejto knihe vám však ukážu, že tento príklad nie je až takým omylom, akým sa javí byť na prvý pohľad. Kľúčový predpoklad tejto lekcie je v tom, že všetky zdroje ekonomiky sú plne využité. To znamená, že všetko, vrátane času robotníkov, sa využíva v maximálnej možnej miere – keď pekár zaplatí sklenárovi za nové okno, vynahrádza tým čas, ktorý by sklár mohol využiť na nejakú inú robotu. Čin vandalstva iba presúva zdroje z užitočnejšej činnosti na v zásade nezmyselnú úlohu opraviť niečo, čo nemuselo byť rozbité.

Pre Hazlitta sú peniaze iba „závojom“, ktorý zahŕňa skutočnú ekonomiku fyzických vecí. Keď pekár vymení peniaze za nové okno, v skutočnosti vymieňa časť tovarov, ktoré sám vytvoril, za časť tovarov, ktoré vytvoril niekto iný – pečivo za okno. Peniaze sú symbolom, ktorý stojí za týmto obchodom. Vo svete bez peňazí – ktorý si ekonómovia občas predstavia, keď sa snažia pochopiť náš svet – predstavujú kúpa a predaj to isté. Ak by pekár chcel zaplatiť krajčírke za oblečenie, musel by jej dať koláče alebo chlieb.

Peniaze tu však vstupujú priamo do diania, čo naznačuje, že niekedy sa nepredá všetko, a to znamená, že nie každý, kto chce prácu, je zamestnaný. Pekár môže predáť koláče bez toho, že by si niekedy chcel niečo kúpiť, a tak uloží výsledok predaja do hotovosti. Čo sa týka príkladu s rozbitým oknom, nemáme istotu, že pekár by minul tých 25 dolárov – mohli ostať vo forme mincí odložené v pohári na chladničke alebo vo forme bankoviek schované pod matracom.

Aj keby sme sa veľmi chceli zbaviť peňazí, aby sme videli, čo sa deje pod povrchom, nemôžeme. Vládnu nad ekonomikou nezávislou mocou nielen preto, lebo ich môžeme hromadiť, ale tiež preto, lebo vždy sa ich dá vytvoriť väčšie množstvo. Za opravu rozbitého okna mohol pekár zaplatiť požičnými peniazmi. Zadlžiť sa nemusí byť vždy najmúdrejším riešením, no umožňuje nám to míňať viac. Aby sme pochopili, aké sú dopady rozbitého okna na zamestnanosť, potrebujeme pochopiť, ako peniaze fungujú a ako ich ľudia používajú.

Hazlitt tvrdí, že či už pekár minul peniaze, alebo nie, minul by ich niekto iný. Ak by nemal ako využiť hotovosť a vložil by ju do banky, banka by mohla požičať tieto peniaze niekomu inému a potom by mohol nájsť pre ne využitie tento človek. Keď sporíme, znamená to, že niekto iný investuje a v ekonomike sa minie rovnaké množstvo peňazí.

Peniaze však nefungujú tak, ako si Hazlitt myslel. Sú elasticke a banky dokážu vždy vyrobiť ďalšie peniaze – aj bez toho, že by si niekto u nich najprv začal sporiť. Toto je lekcia, ktorú prináša táto kniha: na peniazoch záleží. A aby sme pochopili prečo, musíme si najprv zodpovedať prvú otázku: Čo presne sú peniaze?